

ADALÉK A NEMZETISÉGI MIKROKULTÚRA VIZSGÁLATÁNAK ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEIHEZ (II.)

SZELI ISTVÁN

A KISEBBSÉG MINT „IDEOLÓGIA”

A kisebbségi életfeltételek már eleve és szükségszerűen negatív eszmei tartalmat adnak a polgári nemzettudatnak, eltekintve a polgári gondolkodók és írók szubjektíve liberálisnak, toleránsnak, kozmopolitának, a nacionalizmustól mentesnek, sőt antifasisztának tudott (vagy ilyennek is minősíthető) szándékától és magatartásától. Ezúttal nem térhetünk ki a nemzet- és nemzetiségfogalom polgári értelmezésének egész és igen összetett problémakörére, s meg kell elégednünk azzal, hogy a kulturális életünkre nézve egyik legfontosabb törekvésre vessünk egy pillantást. Arra, amely a kisebbségi állapotot mint ideológiát, tehát a társadalmi tudatot is meghatározó eszmerendszert, a létezés eszmei megfogalmazását fogja fel és teszi döntő érvényűvé mindenfajta kulturális, irodalmi, tudományos tevékenységben. Ezt legalább két lényeges oknál fogva kell kritikailag felülvizsgáljunk és elutasítanunk:

a) azért, mert ez a felfogás bénítólag és leszerelőleg hat a munkásmozgalom osztályharcos irányára, a szocialista kibontakozás útkeresésére, sőt magára a haladó polgári kultúrára nézve is,

b) azért, mert a nemzetiségi műveltség egyébként is szűkös és elégtelen lehetőségeit tovább redukálja és csökkenti azért, hogy az irodalmat, a tudományt s a művészeteket — általában a szellemi életet alárendeli egy azok természetétől idegen szempontnak, ami nem lehet tartalmi meghatározója.

A „kisebbség mint ideológia” szinte állandó kísérőjelensége a polgári korszaknak. Jelen van már folyóirataink megindulásakor is. Leghaladóbb irodalmi orgánunk, a *Híd* sem mentes ettől a felfogástól — igaz, még a „kommunista hatalomátvétel” előtti években.

Schwarczer Gyula cikke is ennek az „ideológiának” a megteremtését sürgeti (*Híd*, 1934 július): „A nemzet, egy állam kötelékében élők közös-

sége, politikai fogalom. Így egy nemzet létezését nem is érinti közvetlenül, hogy van vagy nincs vagy mennyire fejlett vagy fejletlen szellemi élete. Nem így áll ez a nemzetiségi kisebbségekkel. Ez elsősorban kultúrfogalom. Célja a kisebbséggé vált nemzetiség szellemi életének zavartalan fenntartása és, különleges helyzetéhez képest, átalakítása, a nemzetiség szellemi életének. Így a nemzetiségi kisebbség létezik, mert szellemi élete folytán az egyedek közös nyelve szellemi közösség alakjában is kifejezésre jut.

Hogy a magyarság itt nemcsak számban, de mint kisebbségi nemzeti közösség létezzék, a feltétel a közös szellemi élet (...)"

A cikkíró ezután azt a kérdést vizsgálja, van-e kisebbségi magyar szellemi élet, s arra a következtetésre jut, hogy az létezik ugyan, de azért erőtlenségre, mert „A délszlávországi magyar kisebbségnek nincs kiforrott öntudata, nincs ideológiája. Történeti, faji, geográfiai és gazdasági adottságok által meghatározott, megállapodott magyar szellemi élete (...) A kisebbségi ideológia fontossága sokkal nagyobb, semhogy e cikk keretében le lehetne tárgyalni. Most tehát csak annyit, hogy a helyzet *vagy* az, hogy szellemi életünk zavaros, s még korántsem megállapodottan egységes, mert nincs ideológiánk, *vagy* pedig fejletlen szellemi életünk még nem tud kisebbségi ideológiát kitermelni.”

E „nyelvi alapú szellemi közösség” megteremtésének az óhaja hatja át a húszas és harmincas évek antológiáit, kiadvállalkozásait, folyóirat-kísérleteit is. A *Kéve* című, 1928-ban megjelent antológia előszavában olvassuk, hogy a versgyűjtemény célja a „széthullott és szertehúzó erők egybefogása, időben és világszemléletben is más- és másfajta életet élő emberek, értékalkalmazók megnyilatkozásának egy könyv lapjaira való tömörítése (...) itt a Vajdaságban, ahol a maroknyi közönség nem bír ki még egy irodalmi lapot sem, nemhogy elbírná azt, hogy irodalmi irányok szelektálódjanak és ellenségesen meredjenek szembe egymással (...), dokumentumot kell adni a jugoszláviai magyar írásról (...), hogy valamennyi irodalmi irányhoz tartozó íróember megértően adja a kezét a közös munkához és megértse egymás irányát is.”

Szenteleky Kornél az *Akácok alatt* című antológiájának előszavában arról ír, hogy „Eddig minden délszlávországi magyar irodalmi mozgalom az összefogás jegyében történt. Az első lírai antológia címe *Kéve* volt, jelenlegi irodalmi szemlénk neve: *Kalangya*. Minden szálát kévébe kötni, a kévéket gondosan kalangyába rakni, nehogy egy mag is elhulljon — ez volt a jelszó, az eszme, a vezető gondolat, sőt majdnem az életprogram. Bármilyen politikai hűte, művészi elgondolása vagy világszemlélete is van valakinek, ha magyarul ír és ha írásaiban értéket találunk, akkor a kévében a helye, amely összefogja a magyar nyelvű kultúra minden munkását.

Ez a szempont jogosult, sőt az egyedüli helyes szempont, amikor a délszlávországi magyar irodalom megteremtéséről, a fejlődési lehetőségekről

szabadságáról van szó. (...) Világszemléletünk különböző, sőt egyénenként is változó, mindegyikünknek megvan a maga időszerű világszemlélete, amelyet azonban a világ változó, vonagló arca erősen befolyásol. Közöttünk nincsenek ortodox forradalmárok, politikai elhagyottságunk sem kedvez a merev, állandóra beállított látószögeknek. Az igazi, harcoss élet-halált jelentő világszemléletek javarészt a többségi népeknél fordulnak elő, az egyik front teremti, tömöríti a másikat. Náluk az osztályrétegződések is kifejezettebbek. Nálunk minden összefolyik, langyos, lágy bizonytalansággá málí, a tiszta osztályöntudatot éppoly ritkán találjuk meg, mint a kisebbségi öntudatot, a soha ki nem fejlődött polgári öntudatról nem is beszélve. Lehetetlen lenne tehát világszemléleti egységet adni ennek a könyvnek." Talán nem is kell bizonygatnunk azt a belső összefüggést, ami e nyilatkozat és a klerikális-nemzeti-polgári politikát képviselő Magyar Párt programja között van. A *Hírlap* című újság, amely a Magyar Párt orgánuma volt, 1927. II. 17-i számának vezércikkében állítja a következőt:

„Soha sem vettük észre, hogy a kisebbségi sorsra jutott magyarság osztályérdekek szerint tagozódik. Nincs oka rá. A jugoszláviai magyarság anyagi válsága annyira általános, annyira minden osztályra kiterjedő már hosszú esztendők óta, hogy a közös gazdasági veszedelem természetes következménye a közös védekezés szükségességének felismerése.”

A hasonló érveléseknek, nézeteknek és „programoknak” se szeri, se száma a két káború közti irodalmi életben. Elegendőnek látszik azonban ez is, hogy lássuk: a kisebbségi „ideológia” célja és keretei az „összefogás”, a „nemzeti” erők tömörítése, a többségi nacionalizmus ellensúlyozására megszületett fegyver ugyan, de a nemzeti önelvűség melegágya is.

A *Kalangya* — és vele kapcsolatban Szenteleky — irodalomtörténeti, eszmei, esztétikai és kulturális szerepét vizsgáló értekezéslet (lásd: HITK, VI. évfolyam, 1974. március, 18. szám és 1974. december, 21. szám) jogosan állapította meg azt is, hogy a hazai magyar irodalom e „kisebbségi” koncepciója, amit a folyóirat képviselt, egy redukált irodalmi kritériumhoz vezetett el, s ezért a dilettantizmus melegágyává lett, mert a „kisebbségi néplélek” igényeit akarta kielégíteni azzal a jelszóval, hogy „Kevesen vagyunk és ezért egy-két dilettánsnak mégis csak meg kell bocsátanunk”, mint ahogyan azt Szenteleky oly világosan írta egyik levelében. Jegyezzük le még néhány dokumentumértékű sorát annak az állításunknak a bizonyítására, hogy a szellemi-irodalmi élet „kisebbségi” keretekre való redukálása és koncepciója mulhatatlanul irodalom- és művészetellenes tendenciákat hordoz magában: „Megalkuvásokat okvetlenül kell tenni, mértékegységünknek éppúgy alkalmazkodni kell szegényes adottságainkhoz, mint igényeinknek és álmainknak.” — „Akiben csak valami felcsillog, már pódiumot kap, vállveregetéseket, biztató, sőt lelkesítő leveleket. Többször érzem annak a vádnak az igazságát, hogy dilettánsokat nevelek, de másrészt a felelősség nagyon nagy: nem riasztok-e

el keményebb kritikámmal egy olyan — talán kezdetben nehezebben kibontakozó — tehetséget, aki később értékes munkása lenne nyelvünknek és kultúránknak?” (...) „A mi kritikánk első és legfőbb kötelessége a megértés. A környezet, a kisebbségi sors megismerése és figyelembe vétele (...) Elhivatott kritikusunk szerepe valóban a kertészéhez hasonlatos, a jó kertészhez, aki szereti virágait. Ha kell, metsszen, gyomláljon, de azt is megértéssel, szeretettel és nagy óvatossággal, nehogy ártson ott, ahol minden fűszálra, minden gyenge rügyecskére szükség van.”

Mindez egyértelmű igazolása annak, hogy a „kisebbségi” (azaz a „védekező”, a többség fenyegetésétől óvakogó, deffanzív) magatartás nemcsak társadalmi, hanem szellemi-művészi-irodalmi vonatkozásokban is torz jelenségekhez és tünetekhez vezet, olyan megnyilvánulásokhoz, amelyeket ma már nem fogadhatunk el sem irodalmi, sem közéleti részvételünk alapjának a jugoszláv szellemi közösségben. Vissza kell utasítanunk tehát azt a minősítést, amit a költő halálának tizedik évfordulóján vele kapcsolatban egyik méltatója úgy fejezett ki, hogy Szenteleky belátta: „a kisebbségi sorsban egyetlen világszemlélet van: a magyarság”. (A fentiekre vonatkozóan lásd: Bosnyák István: Kérdések a Kalangya Szenteleky-örökségéről. HITK, VI. évf., 21. sz.)

Nemcsak a húszas, hanem még a harmincas évek végén is él ez a felfogás a polgári közírók cikkeiben. Kende Ferenc például a „politikától mentes népjóléti intézményektől” várja a kisebbségi problémák megoldását, továbbá a magyar népközösség tudatos megszervezésére meg az osztálykülönbségekre nem tekintő „magyar egység” létrehozásától, ami első sorban a „magyar szellemiség” kifejlesztésétől remélhető: „Az első lépésnek, ha magunkon segíteni akarunk, kisebbségi gondolkodásunk kialakításának kell lenni. Minden gyöngeségünk, tapogatózó szervezetlenségünk a kisebbségi gondolkodás hiányának tudható be. A kisebbségi gondolkör különálló, pontosan meghatározható, szigorú szabályokkal körülírható szellemiség, aminek fel kell szívódnia vérünkbe, agysejtjeinkbe és idegrendszerünkbe. Ennek akadálya a régi többségi szellem olyan káros hajtása, amit a megyeházi úriassággal jelöltem és mai bennünk még túltengésben van.” Nem kétséges azonban, hogy ez a szellemi egység és újjászületés melyik osztályhoz kapcsolódik, ki lehet a megteremtője: „A kisebbségi szellem társadalmunk vezető osztályában még nem érte el a tudatosságnak azt a fokát, amely a mai helyzetben való fokozottabb cselekvésre bírja (...) És ebben van középosztályunk tragédiája: kisebbségi életfeltételek mellett többségi korából örökölt szellemiségében él.

A magyar kisebbségi társadalomnak, ha nem akar elpusztulni, első sorban szellemiségében kell megújhódnia.”

Az ún. kisebbségi ideológia elutasítja a politikai szervezkedéssel megvalósítható egység gondolatát, sőt úgy tartja, hogy politikai eszközökkel az egység meg sem valósítható, mivel az eleve ellentmond ennek a „szellemiségben” létrehozandó egységnek, s mivel osztályérdekeket is ki-

fejezésre juttat: „Ha a politika természetét helyesen ismerjük fel, olyan-nak, amilyen az valóságban, akkor önként adódik a kérdés, hogy lehet-e és szabad-e azt a szent ügyünket, amit a magyar egység fogalma jelent a politika megbízhatatlan, változó és süppedékes talajára építeni. Szilárd és tartós lehet-e az az épület, amelynek talaját ingoványosnak ítéljük? Vajon a politika természete alkalmas-e arra, hogy magyar egységünk megalkotásánál döntő szerepet vállaljon?

Mielőtt erre a kérdésre teljes határozottsággal felelnénk, vizsgáljuk meg a magyar egység eszméjét, határozzuk meg tartalmát, elemeit, célkitűzéseit. A magyar egység eszméje a magyar eszményiségnek magva. A magyar eszményiség történelmi múltunkból, népi hagyományainkból, földünk szeretetéből, elődeinkhez való ragaszkodásból, verejték és vér-áldozatainkból, polgári munkánkból, művészi teljesítményeinkből, nyelvünk szeretetéből fakadó érzéseink összessége.

Ezek az elemek alkotják azt, amit magyar lelkiségnek nevezünk. És ezek az elemek rejtik méhükben valamennyi törekvésünket és célkitűzésünket; a magyar nép életének gazdasági úton való javítását, a szociális haladás minden árnyalatát, magyar kultúránk fejlesztését. Mindez annak a magyar eszménynek tartalma, amit nemzeti alapon való összefogás útján érhetünk el. És ha ez a magyar eszme hat át bennünket, ha lelkünk alkotó részévé vált, akkor egységgé is forraszt. Csak tisztán a magyar lelkiség a maga töretlen ragyogásában lehet az, amely magyar társadalmunk keretén belül mutatkozó különféle érdeket és nézetet, politikai széthúzást el tud hallgattatni és bennünket egy nevezőre hozni. Amikor tehát magyar egység megalkotásáról beszélünk, a napi politika elengedhetetlen frontharcai fölé emelkednünk, kisebb-nagyobb érdekellentéteket figyelmen kívül hagynunk, és a hétköznapi küzdelmek zaja elől füleinket betömnünk. És ekkor találkozhatunk a magyar eszmében és egységgé válhatunk.” (Kende Ferenc: Magyarokról magyaroknak, Novi Sad, 1940, 15., 19. és 44/45. old.)

Ennek csak látszólag mond ellent a két háború közti kisebbségi magyar kultúrpolitika egy másik ismert alakja, Gyöngyösi Dezső, aki ugyan kétségre vonja a Kende által említett kisebbségi egység megteremtésének módszereit, szemlélete azonban nem hagy kétséget az iránt, hogy az „Egység”, a kulturális és szellemi magyar közösség csak a polgári osztály vezetésével valósítható meg. Kendének válaszul írja, hogy a kisebbségi mozgalmat nem lehet egységesíteni s nem lehet mellőzni a világnézeti ellentéteket sem. „Ezt az egységet az államhatalom nyomása valamint az osztályérdekek mindenütt széttörték.” A kiút a (polgári) demokrácia, amely egy táborba tömörítheti a kisebbséget, amely lehetővé teszi a világnézeti sokféleség egységét. A nemzetiségi társadalomban az osztályharc — csakúgy, mint Kendénél — elítélendő és káros jelenség:

„Az a kérdés merül most fel, hogy az adott viszonyok mellett a jugoszláviai magyar munkásság hol találhatja meg legjobb érdekeinek

képviselétét. A magyar mozgalomban-e, avagy az osztályalapon szervezett munkáspártokban, amelyek nemzeti különbség nélkül szervezik a munkásságot, de jórészt csak gazdasági érdekeik megóvására és a munkaviszonyok rendezésére. A válasz erre bármilyen komplikáltnak látszik is, igen egyszerű.

Két kérdést kell megvizsgálnunk. Az egyik az, hogy milyen elnyomás nehezedik jobban a jugoszláviai magyar munkásságra: a nemzeti vagy az osztályelnyomás. A másik, hogy ez a nemzeti elnyomás, mely vég-eredményben szintén gazdasági konzekvenciákban nyilvánul, nagyobb-e, mint az az ellentét, ami a jugoszláviai magyarság egyes rétegei között fennáll. Ha megnézzük bármelyik állam — nincs szó itt speciálisan Jugoszláviáról — állami gépezetét, annak bármely megnyilvánulását, úgy azt találjuk, hogy az összes állami intézkedések legfőbb vezető szempontja a nemzeti érdek, s ha ez a nemzeti érdek összeütközik más, pl. osztályszempontokkal, az érvényesülő akarat és szempont csaknem mindig és majdnem kizárólag a nemzeti érdek. (..)

Miután pedig minden gondolkodó ember előtt tisztán áll, hogy első-sorban a legnagyobb erővel ható veszély — jelen esetben a kisebbségi sorsból adódó hátrány — ellen kell védekeznie, önként következik ebből, hogy a munkásság szervezkedésének is első-sorban ezen veszély elhárítására kell irányulnia, tehát a jugoszláviai magyar munkásság szervezkedésének is nemzeti alappal kell bírnia. Miután pedig az erők szétforgácsolódását jelentené, ha külön-külön szervezkedne a kisebbségi sorsban levő magyar iparos, kereskedő, tisztviselő és munkás, kell, hogy ezeket az erőket az egész kisebbségi magyarság egy közös szervezete fogja össze, amely így jobban tudja védeni úgy a magyar munkásság, mint a többi termelő osztály érdekeit.

A másik megvizsgálendő szempont, hogy a jugoszláviai magyarság egyes osztályai között nem nagyobbak-e az ellentétek, mint a kisebbségi sors adta hátrányok. Mindaddig, míg a magyar nagybirtok a Vajdaságban megvolt, lehetett ez a kérdés vita tárgya. A vajdasági nagybirtoknak az agrárreform útján való megszüntetése óta azonban ennek a kérdésnek az éle alaposan kicsorbult. A Vajdaságban ugyanis igazi nagyipar — a két cukorgyárat leszámítva — soha nem volt, belátható időn belül nem is lesz. A népesség nagy része földművelésből él, az egyetlen kapitalizált nagytőke a nagybirtok volt, s ennek megszüntével — de más egyéb okok folytán is — a vajdasági magyarság között az osztályellentétek rendkívül nagy mértékben letompultak. Kétségtelen ennek következtében, hogy a még fennálló osztályellentétek kihatásaikban sokkal gyengébbek, mint a nemzeti elnyomási lehetőségek. A vajdasági magyarságon belül is vannak osztály- és rétegellentétek, ezek azonban sokkal jelentéktelenebbek, mint az államelmélet minden területén naponta megnyilvánuló és mindnyájunkra egyformán nehezedő, s a kisebbségi sorsból fakadó hátrányok.

A másik szempont is tehát a közös, a magyarság minden rétegét egy-

befoglaló szervezkedés szükségességét igazolja. Ezen az elven belül természetesen vannak a munkásságnak osztályhelyzetéből származó követelései is, amelyeknek védelme szintén kötelessége.

Ha a magyar munkásság osztályhelyzetét akarja megjavítani, munkafeltételeit akarja kedvezőbbé tenni — amint hogy erre szükség is van —, úgy ennek az érdekképviselőnek is leginkább akkor tesz eleget, ha ehhez a küzdelméhez egységes szervezetben, a magyarság más osztályainak támogatását is kéri és veszi igénybe.” (Gyöngyösi Dezső: Sorsproblémák, Sombor, 1937. 14—15, 34—36. old.)

A NACIONALIZMUS MINT A KISEBBSÉGI TUDAT SZÜKSÉGSZERŰ KÖVETKEZMÉNYE

A „kisebbségi” viszonyok között nemcsak a polgári osztály, hanem az osztályharcos baloldal is szükségszerűen a „kisebbségi egységpolitika” elvei és gyakorlatára fordul. Jellemző példaként említjük a JKP befolyása alatt álló *Hid* egyik markáns közírójának, a kommunista Somorja Sándornak *A jugoszláviai egyetemi hallgatók (1938)* című, gondos elemzéssel alátámasztott cikkét a polgári szemlélet az időben legjelentősebb orgánumban, a *Kalangyában* (1938. VII. évf. 7. szám)*. Miután statisztikai adatokat szolgáltat a magyar főiskolások számáról, megállapítja, hogy Vajdaságban minden 930 délszláv, 1660 német s csak 1930 magyar nemzetiségű lakosra jut egy főiskolai hallgató. Ezek szakonkénti megoszlását elemezve arra a következtetésre jut, hogy éppen a nemzeti kultúra szempontjából vitális érdekű pályákon mutatkozik igen nagy hiány, ami egyúttal a „gerinces és céltudatos kisebbségi vezetés” hiányát is jelzi. „Biztos — írja a továbbiakban —, hogy az egyén ereje kevés arra, hogy a nehézségeket sikeresen és magyarságát megóva leküzdje. Ide nagyobb erőre, a közös célokért megszervezett magyar kisebbségi társadalom erejére van szükség. Ez az összefogás tud majd állást teremteni és képes lesz biztosítani a megélhetést azoknak, akiknek erre szükségük van és akiknek tudását nem nélkülözhetjük.” Érveiben, példáiban és megoldási javasolataiban mindennek ellenére nem a szocialista társadalom víziója vezet, hanem a romantika korának vívmányai és nemzeti eszményei, amikor arra hivatkozik, hogy: „Gondoljunk csak arra, mit tett a szerb kisebbség a régi Magyarországon. Vajon melyik kisebbség tud még olyan intézményt felmutatni, mint a Tekeliánum, s az ösztöndíjak olyan sorát, mint amit a szerbség adott középiskolai és egyetemi ifjúságának? A jövő megmutatta, hogy a sok áldozat nem volt hiábavaló.”

* Itt két mozzanatra kell felfigyelnünk: a) a *Hid* íróinak a polgári orgánumok felé fordulására és b) a cikk évszámára (1938). Kétségtelen, hogy emögött a népfrent-politika taktikai érvényesítése rejlik.

Ezután — mintegy konklúzióként — a nemzeti összefogás fontosságára figyelmeztet, ami mellett szinte mellékesnek tűnnek az osztályszempontok: „... az egyetemi hallgatók kisebbségünknek csak egy kis részét adják, ugyanúgy a velük kapcsolatos kérdések is egész létkérdésünk bár fontos, de csak parányi része, amelynek megoldása szerves része annak, amit úgy hívnak: kisebbségi politika, kisebbségi program(...) Kisebbségünk osztálytagozódása ellenére is sok oly pont van, ahol a jugoszláviai magyarság mint egy ember menetelhet a közös célok felé. Ezek megtalálása, kiemelése és elmélyítése az igazi kisebbségi vezetők szerepe. A kultúrkérdések az ilyen közös kapcsolatok legfontosabb részét alkotják, mert parasztnak, munkásnak, hivatalnoknak, iparosnak, kereskedőnek, szabad pályán lévőnek: az iskolák, tankönyvek, olvasókörök — művelődés és haladás — egyformán fontos és egyformán szívügye. Ez az a kérdés, amely köré csoportosítva kialakulhat az a kisebbségi arcvonal, amelyen belül az eddigi idegenkedést és kölcsönös bizalmatlanságot az egymásra utaltság felismerése, az együttaladás szüksége s a testvéri megértés váltja fel. Az idő követelése ez az összefogás, amely a bizonytalanság, a hányavetettség föloldását teszi lehetővé és megnyitja előttünk a haladás, boldogulás útját a szebb, emberibb, napsugaras jövő felé.”

Idézett szövegeink nem hagynak kétséget afelől, hogy a „kisebbségi” állapot, a nemzeti diszkrimináltság a társadalmilag és ideológiailag megosztott közösségeket is a nemzeti gondolat, a nemzeti „kisebbségpolitika” jegyében mozgósítja.

AZ AKKULTURÁCIÓ PROBLÉMÁJA

A nemzet- és nemzetiségkarakterológiával foglalkozó, marxista módszerű és szemléletű tudósok arra figyelmeztetnek, hogy a nemzeti kultúrák sajátos jegyei, azon túl e kultúrák fejlődésének alakulása és kibontakozása sem nem pszichológiai meghatározottságúak, hanem elsősorban történelmi és társadalmi körülményektől kondicionáltak.

Az akkulturáció jelenségeit vizsgáló Voigt Vilmos a nemzeti (és nemzetiségi) közösségekben észlelt kulturális változásoknak külső körülményeit vizsgálva a „teljes kultúrák, teljes rendszerek” egymásra hatásának esetében arra a megállapításra jut, hogy az akkulturáció nemzetközi jelenség és csak ilyen keretek közé helyezve szemlélhető és értelmezhető. Jóllehet csak a folklór területén kíván maradni, bizonyos tételei és megállapításai általánosíthatóknak és elvi-elméleti szintűeknek tetszenek. Különösen az az állítása, hogy az akkulturáció történelmi és társadalmi tény, s egyaránt érvényes minden európai kultúrára. Statisztikai felméréseiről és táblázatairól maga úgy nyilatkozik, hogy azok „történelmileg értelmezendők, a bennük látható jelenségeket nem statisztikai, hanem társadalmi

tényekként gondosan kell vizsgálni, megérteni. Renkívül fontosak itt a helyi eltérések is. Különösen az első vliágháború vége óta a nem Magyarországon élő magyar lakosság akkulturációja például kettős folyamat (akkulturálódás a magyar és a nemmagyar hivatásos kultúrához.) Ezt egyedenként, tájegységenként, a történelmi változások folyamatainak szinte mikroszkopikus analízisével lehet csupán érzékeltetni. Mindazáltal úgy látszik, ez a munka is elvégezhető, sőt szükséges lenne mielőbbi megindítása.” (*A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 19—20. szám, 1974).

E hangsúlyozottan társadalmi és történelmi szempont következetes érvényesítése teszi számunkra rendkívül aktuálissá a másik itt idézett szerző megfigyeléseit is. Pszichológiai fogalmakkal érvel ugyan, de azokat az adott társadalmi és történelmi valóságból vezeti le a „perem-csoport” és a „perem-személyiség” kultúrája természetének és magatartásának elemzésében:

„A perem-csoportok — mint ismeretes — általában a különböző társadalmi (állami, etnikai) struktúrák átalakulásakor, bizonyos struktúrák érintkezésének övezetében jönnek létre. Fejlődésükre különböző kultúrák gyakorolnak hatást, s éppen ezért az asszimiláció, az akkulturáció központi kérdést jelent létükben, amely egyébként a centrifugális és centripetális erők mezőjében alakul. A perem-személyiség mint személyiség típus a nagy migrációk és a kultúrák keveredésének, kölcsönhatásának eredményeként jelent meg. Rendszerint két kultúra vonzásában él, és úgy asszimilálja őket, hogy közvetít is közöttük, anélkül azonban, hogy lemondana eredeti, ha akarjuk, ősi hagyományairól, műveltségéről.

Ez az ontológiai státus nem egyszer s mindenkorra rögzített, hanem mozgó, változó adottság. Éppen a mai korra oly jellemző fokozott mobilitás kifejezése. Nagy alkotó energiák forrásává, de tragikus konfliktusok talajává, előidézőjévé válhat. Hogy az utóbbi variánsnál maradjunk, két művelődés befogadása még nem váltja ki a pereméletre gyakran jellemző konfliktusokat és az ezzel járó tüneteket (kisebrendűségi érzés, túlkompenzálás, elidegenedés). A konfliktusos helyzet akkor alakul ki, amikor az egyén azonosulására az illető csoport elutasítással felel. (...) A beilleszkedőben ez a nemleges válasz válság-élményt ébreszt, és feltárja ingatag, kétértelmű helyzetét. Reakciója erre többféle lehet: belső meghasonulás, rezignáció, önkéntes szellemi gettóba vonulás, illetve valamiféle visszatérés az eredeti azonosságához.” (Gáll Ernő: *Tegnap és mai önismeret*. Bukarest, 1975).

A válaszok ezekre a kínzó problémákra szinte eleve és önként kínálkoznak. E negatívumok csak úgy és akkor szűnhetnek meg, ha maguk a kiváltó okok is eltűnnek. Ennek a legfőbb követelménye pedig a nemzetiségi kultúra peremjellegének megszüntetése. Ez egyfelől azáltal valósulhat meg, hogy a nemzetiségi kultúra intézményesítésével és instrumentumainak létrehozásával megteremtjük számára a kulturális élet nemzeti

szintű ápolását és művelését, másfelől pedig azzal, hogy a többségi nemzet (nemzetek) kultúrájának egyenrangú és organikus elemévé tesszük, ami gyakorlatilag egy és ugyanazon folyamat két taktikai változatának megnevezése. Az ilyen irányba ható, mindkét említett típusba egyaránt tartozó kísérletre számos pozitív intézkedés történt különösen az utóbbi néhány esztendő jugoszláv kultúrpolitikájában. Nem tekinthetjük feladatunknak, hogy statisztikai és egyéb adatokkal bizonyítsuk (legalábbis illusztráljuk) a felszabadulás utáni korszak történelmi jelentőségű eredményeit a nemzetiségi kultúrák fejlesztése terén. Megelégszünk annak megállapításával, hogy a Gáll Ernő által konstatált lelki képlet a pozitív változások eredményeképpen lényeges módosuláson ment át. Egyfelől ugyanis már ma is biztosítva vannak a jugoszláviai magyar művelődés intézményesítésének feltételei, másrészt mind szélesebbre tárul az az ösvény, amely az egyetemes jugoszláv kultúra felé vezet, s mind járhatóbbá válik az itteni magyar kultúra számára is. Eddigi monografikus tanulmányaink és bibliográfiai felméréseink egyértelműen biztató adatokat közölnek a hazai magyar kultúra (különösen pedig a szépirodalom) kedvező jugoszláv recepciójáról. Nem hallgathatjuk el azonban kételyeinket az akkulturáció szempontjából, másképpen a kultúra-váltás, az átadás-átvétel, a *jugoszláv* kultúra társadalmi premisszái tekintetében.

Konkréte az a kérdés merül fel, hogy a kultúrák e kölcsönösségében milyen arányok jutnak kifejezésre; az egymásra hatás milyen mérvű és természetű; olyan mutatószámok jelzik-e ezeket a folyamatokat, amelyek természetsszerűleg következnek az együtt élő nemzetek és nemzetiségek mennyiségi különbségeiből, vagy pedig az átadás-befogadás-hasonulás hármasságára más, nemkívánatos, tényezők is hatással vannak.

Az itt felemlített probléma ismét csak a szépirodalomban észlelt jelenségek felől közelíthető meg a legjobban, mert az szolgál még ma is a legtöbb tanulsággal és a legkézzelfoghatóbb példákkal a nemzetiségi kultúra manifesztációinak megismeréséhez. Ilyen értelemben az 1918—1944 közötti korszak úgyszólván nem járhat semmi eredménnyel, hiszen ebben a korszakban nem volt szervezett magyar könyvkiadás; a csekély fellevevőképességű irodalmi folyóiratok alig voltak alkalmasak a nemzetiségi irodalmak felnevelésére, s az író csak nagy anyagi kockázatát vállalva jelentethette meg verses- vagy novelláskötetét, magánkiadás formájában. A felszabadulás utáni évtizedek, mint minden más téren, hatalmas változást hoztak, többek között a magyar nyelvű szépirodalmi tevékenység feltételeinek megteremtése terén is. De, mint arra Juhász Géza mutat rá, az 1945—1970 közötti negyed évszázad két, egymástól jól elkülöníthető szakaszra oszlik: „Az első szakasz láthatóan 1957-tel zárul, amikor az itteni magyar nyelvű kiadói tevékenység az ígéretes kezdetek, az 1953-ig csaknem egyenletesnek mondható fejlődés után (ebben az évben van a tetőzés 14 könyvvel) alig négy év leforgása alatt a mélypontra zuhan, amelyet az 1957. évi egyetlen könyv jelöl.” A második szakasz viszont

az írók összehasonlíthatatlanul intenzívebb jelentkezéséről, nagyobb számáról s a megjelent művek ugyancsak nagy mennyiségéről beszél. (1970-ben például már 70 magyar könyv jelenik meg Jugoszláviában.) S mégis: „Nem dicsekedhet irodalmunk nagyobb sikerrel a más nyelvű hazai olvasóközönség meghódításában sem. Ha írónk jugoszláv — szerbhorvát, szlovén, macedón — nyelven megjelent könyveinek bibliográfiáját vizsgáljuk, azt találjuk, hogy ezen a téren az első évtized jóval nagyobb eredményeket hozott, mint a második. Eszerint 1945 és 1957 között az összesen megjelent 68 könyv közül 13 jelent meg szerbhorvát nyelven és szlovénül, tehát gyakorlatilag minden ötödik jugoszláviai magyar könyv! A második évtized fordítói termése ezzel szemben mindössze 17 (a 277 címszóból), ami azt jelenti, hogy a jugoszláviai magyar íróknak csak minden tizenhatodik könyve jutott el a három délszláv nyelv egyikén a népesebb hazai olvasóközönséghez! Mondanunk sem kell, milyen kiáltó ellentmondásban van ez a jugoszláviai magyar irodalom fejlődésével, épp az utóbbi évtizedben elért mennyiségi és minőségi szintjével, ami azonban csak a legutóbbi időben kezd az ország szélesebb irodalmi és kulturális közvéleményében tudatosodni.”

Az adatok kétségtelenné teszik, hogy lelassult, sőt csökkent a jugoszláviai magyar irodalom részvétele az egyetemes jugoszláv irodalmi műveltségben, ami kedvezőtlen irányvételt jelent az együtt élő vajdasági népek és kultúrák csereforgalmát illetően. Nyilvánvaló, hogy ennek a jelenségnek külső (szervezési, technikai-anyagi) okai is vannak, de fel kell figyelniünk egy olyan tényezőre is, ami már a jugoszláv kultúra egészének orientációjára nézve sem lehet közömbös. Az itt említendő probléma már meghaladja a nemzeti-nemzetiségi kapcsolatokat és viszonyok kérdéskörét, s a nemzetek, illetve országok közötti kulturális kapcsolatok relációjában jelentkezik, de közvetve a hazai magyar irodalmi műveltséget is hathatósan érinti, mert a nemzetek közötti érintkezésekben és irodalmunk közvetítésében a hazai magyar írók rendkívül fontos helyet töltenek be. A „híd-szerep” egyik vonatkozásával találkozunk tehát. Arról szólunk ugyanis, hogy a jugoszláv népek irodalmának és a magyar irodalomnak kölcsönös megismertetése (ebből következőleg egymás közötti viszonya) erősen elütrő képet mutat, sőt tendenciáiban is igen nagy mértékben különbözik. Ha egybevetjük a jugoszláv népek irodalmának magyar bibliográfiáját a jugoszláv irodalmak magyar bibliográfiájával, akkor arra az eredményre jutunk, hogy az 1945—1970 közötti időszakban 320 jugoszláv alkotás, főleg szerbhorvát nyelvű könyv került a magyar(országi) olvasó elé, de csak alig valamivel több mint ennek a fele (pontosabban 159 magyar irodalmi alkotás) a jugoszláv nyelvek egyikén a hazai olvasó elé. Nem érdektelen megjegyezni azt sem, hogy ebből a 159-ből 42 Zilahy Lajos, 14 pedig Molnár Ferenc könyveire esik, tehát a lefordított művek több mint 41%-a a hangsúlyozottan polgári eszmei orientációt képviseli, nem szólván arról, hogy tekintélyes számban van-

nak jelen a magyar (kis)polgári irodalom képviselői is, pl. Harsányi Zsolt vagy Bókay János. Ismét arra hivatkozunk, hogy ez már meghaladja a nemzeti-nemzetiségi kultúrák kapcsolatainak, rendezésének és szabályozásának a kérdését, de a nemzetiségi kultúra közvetítő missziója és híd-funkciója tekintetében nem elhanyagolható az a kérdés, hogy mi az, amit általa a jugoszláv — főleg szerbhorvát nyelvű — olvasó az egyetemes magyar literatúrából megismerhet és e megismerés alapján annak törekvéseiből, irányjaiból, problémalátásából magáévá tehet, felfoghat, megérezhet. Erről a kérdésről a hazai magyar sajtó már nemegyszer cikkezett, mi ezúttal csak azt jegyezzük meg, hogy éppen úgy, ahogyan minden idegszálunkkal tiltakozunk az ellen, hogy a magyar nőket a szerb és horvát színdarabok (Trifkovičtól kezdve, Nušićon át, máig a Tozovac-féle „új népdalokig”) szinte kizárólag kétes erkölcsű kocsmatünderként, bárnőkként, korlátolt cselédként, valamilyen alacsonyabb rendű ember-típusként ábrázolja, éppúgy fel kell hogy emeljük a szavunkat a magyar polgári-kispolgári szemlélet ily nagy mértékű prezentálása ellen, mert ez a magyar irodalmi kultúra teljes félreismeréséhez és irodalmi kapcsolataink csődjéhez vezethet.

KULTURÁLIS FEJLŐDÉSÜNK SZAKASZAI A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Az „anyanemzet” és a kisebbség-nemzetiség (nemzetrezs) kultúrájának kölcsönös viszonya s e viszony alakulása, mint ahogy a két világháború közti korszak példái mutatták, egyrészt az államközi viszonyok függvénye, másrészt — legalább oly mértékben — a belső társadalmi és politikai történéseknek a következményei, amelyek annak a társadalmi közönségnek az életében játszódnak le, ahova az illető nemzetiség maga is tartozik. Ugyanis az ebben az állami-társadalmi keretben biztosított és szavatolt nemzetiségi fejlődés mértéke és foka, alkotmányos szabályozottságának a szintje, nemkülönben az erre vonatkozó törvények és instrumentumok hatékonysága s a nemzetiségi kultúra követelményeinek kielégítésére alkalmas intézmények megléte vagy hiánya az a tényező, amely az „anyanemzetre” való támaszkodást vagy rászorultságot döntően meghatározzák. Ez a kettősség azonban a jelzett életfolyamatokban ma sem elhanyagolható tényező.

E körülményt is figyelembe véve mutatunk rá a hazai magyar kultúra felszabadulás utáni fejlődésében elhatárolóan fontos időszakokra és évekre, amelyek a tárgyalt anyagunk szempontjából valóban korszakos hatást gyakoroltak rá.

1945—1952. A felszabadulás évtől kezdődik az örökölt elmaradottság felszámolása, a tömegek kultúrájának szocialista átalakítására irányuló

alapvető munkálatok első szakasza. E fejlődési fázis legfontosabb feladatai az írástudatlanság felszámolása, az anyanyelvű oktatás zavartalanságának és a magyar nyelvű sajtó folytonosságának a biztosítása, az alsó fokú anyanyelvi oktatás kádereinek kiképzése, a kulturális tömegszervezetek (kulturális egyesületek, műkedvelő színjátszó csoportok, munkásdalárdák, népegyetemek, népkönyvtárak stb.) megalakítása és megszervezése. Az 1952-ben Palicson tartott Magyar Ünnepi Játékok összegező jelentéseiben e korszakra nézve néhány alapvetően fontos megállapítást olvashatunk. Olyan rendezvényről van szó, amely híven tükrözi a hazai magyar szellemi és kulturális fejlődésnek az eredményeit a felszabadulás után eltelt jó fél évtizedben, s amely egyidejűleg szocialista kibontakozásunknak, sajátos utunk keresésének elsőrendű dokumentuma, mivel jelentésbe foglalja mindazon eredményeket, amelyeket a jelzett korszak felmutatott a nemzetiségi művelődés összes területén.

„Az átfogó és szervező kultúrmunkát közvetlenül a harcok befejezése után, 1945 nyarán az akkor megalakult Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség kezdte meg. Ez a munka széles fronton indult. Magába foglalta a kultúregyesületek munkáját, a könyvkiadást, könyvterjesztést és irodalmi életünk szervezését is. Kezdetben még a szubotícai Magyar Színház irányítása is hatáskörébe tartozott. A Kultúrszövetségnek nagy szerepe volt abban, hogy hozzálátott szellemi, közoktatásügyi munkáink, művészeink és íróink bekapcsolásához, azonkívül támogatta a magyar településeken a kultúrelvet kibontakozását, az egyesületek elindulását.” (*Magyar Ünnepi Játékok*, Palics, Testvériség-Egység, 1952).

Az 1948–52 közti négy évben impozáns eredményeket értünk el a tömegkultúra bázisának kiépítésében: a kultúregyesületek száma 60-ról 120-ra emelkedett; több száz könyvtárost, rendezőt, énekarvezetőt, egyesületi művelődési dolgozót nevelt szemináriumok és tanfolyamok szervezésével; különféle szemléket, versenyeket, fesztiválokat tartott, amelyeken a műkedvelő csoportok, amatőrsházák és -egyesületek léptek fel. Jogos büszkeséggel állapítja meg a kiadvány, hogy „a magyar kultúregyesületeknek — nem teljes adatok szerint — 89 könyvtára van több mint 60 000 könyvvel”. A Tanács eredményei közé tartozik, hogy vándorkönyvtárakat is szervezett, azzal a céllal, hogy a könyvet eljuttassa az „időszaki munkásokhoz, ifjúsági és Népfrent-brigádokhoz is”. A jelentésből kitérünk, hogy az 1945-ben nyilvántartott 5300 magyar írástudatlan közül mintegy 4000 tanult meg írni és olvasni. A Tanács az említetteken kívül gondot fordított a népszerű-tudományos tanfolyamok és népegyetemi előadások szervezésére, de politikai manifesztációkra is, mint amilyen pl. a népfelszabadító harcok emlékére rendezett ún. „bolmáni menetelés” is volt. Ezek a szervezett akciók, a kultúrelvet ilyen irányú vezetése hatottak oda, hogy a Tájékoztató Iroda legvehemensebb támadásainak e korszakában a jugoszláviai magyarság nagy tömegei hívek maradtak politikai irányvonalunkhoz, mert biztosítva látták saját

fejlődésük lehetőségét az új Jugoszlávia kereteiben. Különösen az iskolaügy terén jelentősek az eredmények: már 1944/45-ben mindenütt megnyitottak a magyar iskolák és tagozatok, ahol biztosítani lehetett a magyar kádereket vagy ahol egyáltalán ilyen igény felmerült (sokszor az előírt 20 tanulónál kevesebb létszám esetében is). „Ma már az a helyzet, hogy a magyar nyelvű iskolákba majdnem 100%-kal több tanuló jár, mint az 1939/40. tanévben” — olvassuk az említett kiadványban.

A korszak nagy vívmányai közé tartozik a hazai magyar sajtó újjászervezése is. Már 1944 végén megjelenik a *Szabad Vajdaság* (később *Magyar Szó*) c. napilap, majd 1952-ig egymás után jelennek meg a többi lapok is: az *Iffjúság Szava* (később *Iffjúság*), a *7 Nap*, a *Pionírújság*, a *Föld népe* (később *Új falu*), a *Dolgozók*, a *Vajdasági Iparkamarai Híradó* (később *Új Ipar*), a *Népoktatás*, a *Sportújság*, az *A mi színpadunk*, a *Testvériség*, a *Híd*. Említsük meg még azt is, hogy a régi Jugoszlávia 23 esztendeje alatt kb. 60—70 könyv jelent meg magyar nyelven mintegy 60—70 000 összpéldányban, míg 1945-től 1951 végéig, tehát hét év alatt, 423 magyar mű lát napvilágot 1 800 000 példányban.

Az *ötvenes évek végén* (1959-ben) indult meg a magyar kulturális és tudományos élet mindmáig legfontosabb intézményének, a Bölcsészkar Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékének a munkája. Ez az intézmény tette lehetővé a magyar kultúra ismeretét magas szinten megkövetelő egyéb intézmények létrehozását is (Hungarológiai Intézet) vagy pedig a meglévők megfelelő káderrel való ellátását (sajtó, rádió, televízió, könyvtárak, középiskolák, színház stb.). Szakmai feladatainak ellátásán kívül a Tanszék érezhető támogatást nyújtott a különféle kulturális „tribünök”, szakegyesületek, nyelvapoló társaságok munkájának is. Azzal, hogy ma már a pedagógusok képzése mellett szakmai-ágazati képzést is nyújt (fordítók, könyvtárosok), igen nagy mértékben járul hozzá a hazai magyar értelmiség nevelésének önállósításához és függetlenítéséhez. A humán tudományokban, az irodalmi és sajtóéletben foglalkoztatott negyven élettév alatti magyar értelmiségi nemzedék legnagyobb része ezen a tanszéken kapta nemcsak szakismereteit, hanem világszemléleti és esztétikai indítékait is. Ez a körülmény pedig igen számottevően befolyásolta a sajátos, önálló, a jugoszláv társadalom fejlődéséhez igazodó és azt kifejező magatartás kialakítását az említett területeken. „Feladatunk — mondta székfoglaló előadásában a Tanszék első tanára, Sinkó Ervin 1959-ben — a szellemi értékeket a maguk külön szférájából belevinni mindennapi gyakorlati életünkbe, hogy így az emberi társadalom máig legemberibb intenciókkal gazdag formája, a szocializmus valóban egy magasabb és az élet minden megnyilvánulására kiterjedő kultúra megteremtésének a kiindulásává váljék. Ez az, ami megszabja a feladatainkat és a módot, mellyel e feladatok elvégzéséhez fogunk.” (*Híd*, 1959, 11. szám, 892. l.) Ennek a jegyében alakult ki az elmúlt másfél évtized alatt a magyar irodalomtörténet „újvidéki”-nek nevezett iskolája, amelynek

legfeltűnőbb vonása a magyar irodalomnak a nemzeti mítosztól, hátrahúzó hagyományoktól mentes interpretálása. Ezt viszont nemcsak az tette lehetővé, hogy a Katedra és dolgozói kívül álltak a homogén nemzeti társadalmakban oly gyakran jelentkező nemzeti önelvűség határain és beszűkült keretein, hanem a több nemzetiségű Jugoszlávia potenciálisan adott, majd alkotmányosan és törvényben is megfogalmazott nemzetiségi politikája, amely a nemzeti öncélúság kísértéseivel szemben oly sikeresen valósul meg már évtizedek óta.

Az 1959 óta eltelt káderképző munka eredményeként valósult meg 1969-ben a jugoszláviai magyarság másik igen fontos intézménye, a Hungarológiai Intézet, amely már a mindennapi kulturális és oktatási feladatok ellátásán túl a tudomány igényeit hivatott kielégíteni mindazon területeken, amelyeken mindaddig nem folyt szervezett tevékenység. A hazai magyar szellemi élet emancipációjának e két nagy horderejű létesítménye politikai vonatkozásokban is számottevő tényező, mint a jugoszláv nemzetiségi politika nemzetközi méretekben is visszhangot keltő megvalósulása.

Összegezve az 1945 óta eltelt három évtized nagy „etapjait” a szocialista magyar kultúra kibontakozása szempontjából, megállapítjuk, hogy a negyvenes és ötvenes évek erőfeszítései a tömegkultúra létfeltételeinek megteremtésére irányultak, a hatvanas években a közép- és felsőfokú oktatás minőségi változása következett be s vele kapcsolatban a káderképzés erőteljesebb fellendülése, míg a hetvenes évek során újabb minőségi változás eredményeképpen a magyar nyelvű és tárgyú humán tudomány felvirágzását állapítjuk meg hazai viszonyok között.

Úgy véljük, hogy már az itt elmondottakból is le lehet vonni néhány hasznosítható tanulságot a nemzetiségi mikrokultúra tanulmányozására nézve.

Az ún. nemzetrezs vagy etnikai közösség a nemzetiségi életfeltételek között nem szakítható ki a többséget képező — esetünkben a szövetségi államot együttesen alkotó — népek és nemzetek kultúrájának keretéből, mert azokkal együtt és egyenrangúan alkotja e közösség kultúráját. Másfelől viszont természetesen kulturális közösségben él a nyelvet, a művelődési hagyományokat egyaránt vállaló, az azzal élő és azt használó, valamint az együttesen fejlesztő nemzeti egyetemességgel.

Nemcsak módszertanilag, hanem tartalmilag is fontos feladat a nemzetiségi kultúra folytonos szembesítése (kontrasztív vizsgálata) a környezet kultúrájával, valamint összemérése a nemzeti kultúra irányjaival, eredményeivel, törekvéseivel és jelenségeivel a kulturális interferenciák tudatosítása céljából, illetve hogy a nyelvi, művészeti, irodalmi hagyomány disszimilációjának mértékét és fokát mindenkor észlelhessük és megállapíthassuk.

A nemzetiségi kultúra csak egységes voltában tanulmányozható, tehát

nem elkülönült diszciplínákra tagolva. A nemzeti kultúra ágazatai, részleges, szaktudományi szemléletben rendszerezhető és ismerhető meg a legsikeresebben, a nemzetiségi kultúra azonban komplex jelenség. Azt, amit Gáll Ernő a nemzeti és nemzetiségi kutatásra egyaránt vonatkoztat, mi elsősorban a nemzetiségre tartjuk fontosnak: „Történészek, demográfusok, társadalomtudósok, néprajzosok, nyelvészek, közgazdászok, politológusok, szociálpszichológusok, jogászok és irodalomkutatók egybehangolt munkájára van szükség e — jellegzetesen interdiszciplináris hozzáállást igénylő — jelenségcsoport tanulmányozásában.” (I. m. 134. l.)

A fentiekből következik, hogy a nemzetiségi műveltség megfigyelése, leírása, elemzése, mélyebb megismerése olyan intézmények létesítését és olyan programok kidolgozását kívánja meg, amelyek e kultúrát a maga összetettségében képesek megközelíteni.

Nemcsak a nemzet, hanem a nemzetiség is történelmi jelenség, ezért kulturális megnyilvánulásai a történelemtől is indukáltak. A leíró és szinkrón vizsgálati eljárások és a statisztikai felmérések mellett tehát diakrón módszerekre is szükség van, más szóval a kutatási programoknak fel kell ölelniük a nemzetiség mindenkori létfeltételeinek és életviszonyainak a feltárását is. A nemzetiségi kultúra hatékonyságának vizsgálatához, valóságos teherbírásának és teljesítőkétségének megállapításához, társadalmi feladatainak pontosabb megfogalmazásához a mondottak miatt nem elegendő a mindeddig majdnem kizárólag művészeti-esztétikai értékelés és felmérés.